

Kiss Gy. Csaba

Wlachovský Karol – 80

Két tételben

Hét élete

Ha végigtekintek pályáján – úgy is mint eszmetárs és barát, maholnap negyvenhét éve ismerjük egymást –, úgy gondolom, legalább hét életéről beszélhetünk. Hiszen éveken át volt szerkesztő, azután kiadói szakember, közben műfordító, utána pedig kulturális diplomata, megint időközben irodalomtörténész és kritikus, fontos fejezetet jelentett életében a tanárság... ez már a hatodik, és van egy olyan élete is, amely átszövi a többit, ez pedig: a közép-európai közvetítő. Ami személyes kapcsolatok gazdag hálózatát jelenti odafönt és idelelent, benne van közös sorsunk, és tanúskodik a kisebbségi helyzet pontos megértéséről, legyen szó felföldi, erdélyi magyarokról vagy alföldi szlovákokról, és ami a középpontjában van ennek a közép-európaiságnak – az összetartozás kódjának mély ismerete, a vele való azonosulás.

Lássuk tehát sorban egymás után Karol Wlachovský „életeit”. Az egyetem elvégzése, könyvkereskedői tapasztalatszerzés után 1963-tól szerkesztője lett Pozsonyban a szlovák irodalom klasszikus (olyannyira az, hogy első folyama még 1846-ban indult) folyóiratának, a *Slovenské Pohl'adynak*. A történelmi nevet viselő lap a szlovák irodalom és kultúra talán legfontosabb orgánuma. Ebben a szerkesztőségben derült arra fény a hatvanas évek közepén, mikor hirtelen találni kellett valakit, aki fordítana magyarból, hogy ő jól érti a magyar nyelvet. Családi háttere azt a gömöri világot jelentette, ahol évszázadokon keresztül viszonylag széles fölületen élt együtt a szlovák és a magyar nyelv meg kultúra. Ahogy egyik földije, Vladimír Mináč 20. századi író fogalmazott történelmi esszéjében: „Egyébként eleink valamennyien kétnyelvűek voltak...”

1968-ban kezdődött életének újabb szakasza a Tatran Kiadóban. Történelmi esztendő volt ez, a változások és remények ideje, amikor jelentősen meglazult északi szomszédainknál a cenzúra. Abban az időben a Tatran volt az egyik legjelentősebb szépirodalmi kiadóvállalat Szlovákiában. Történelmi helyen

KISS GY. CSABA (1945) művelődéstörténész, esszéista. Az MTA doktora, címzetes egyetemi tanár. Utóbbi kötete: *Harminc év után: 1988–1989. Személyes történelem* (Budapest, 2019, Nap Kiadó).

lehetett egyébként megtalálni, a Mihálykapu utcában, nem messze attól a belvárosi palotától, ahol a reformkorban az országgyűlés tartotta üléseit. Pozsony nevezetes sétálóutcájában, átellenben a valahai magyar könyvesbolttal és számos, irodalmi beszélgetésekre alkalmas borozó szomszédságában. A kiadó fontos központja volt a szlovák irodalmi életnek, és később is az maradt, a „normalizációnak” nevezett, 68-at követő kommunista restauráció szigorúbb éveiben. Értékeket próbált közvetíteni ez az irodalmi műhely a nehezebb időkben, és ebben szintén volt szerepe Karol Wlachovskýnak.

Műfordító tevékenysége szintén ezekben az években bontakozott ki. Hosszasan sorolhatnám a neveket, de talán összefoglalva annyit: elsősorban a modern magyar próza klasszikusait választotta ki fordításra. Így például Kosztolányi Dezső, Ottlik Géza, Örkény István, Ottlik Géza, Mészöly Miklós műveit. Úttörőnek számított az a törekvése, hogy határon túli magyar szerzőket is (Szilágyi István, Bálint Tibor) eljuttasson a szlovák olvasókhöz. Ha ezt az „életét” nézzük, a névsort két fontos névvel kell még kiegészítenünk, két felföldi magyar klasszikuséval. Mikszáth Kálmán az egyik, a másik pedig Grendel Lajos. Sokat tett barátunk a magyar–szlovák kulturális örökség föltárásáért – a Tatran Kiadó és a budapesti Európa Kiadó közös sorozatával például, amelyben olyan, nevezzük így, közös hungarus klasszikusunk jelent meg mint például Mednyánszky Alajos eredetileg németül írott *Festői utazás a Vág völgyében* (Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn) című útirajza 1826-ból. Valóságos intézménnyé vált itt s ekkor Karol Wlachovský mint a szlovák–magyar kiadói együttműködés egyik oszlopa.

Az 1990-es politikai fordulat hozta őt azután hosszabb időre Budapestre, amikor a Csehszlovák Kulturális Központ igazgatója lett, vagyis kulturális diplomataként vállalhatott állást. Ezt a tevékenységet folytatta 1993-tól a Szlovák Köztársaság képviselőjeként, majd némi szünet után 1999-től újra. A pesti Rákóczi úton sikerült kialakítania a Szlovák Intézetben egy sajátos – a maga módján egyedülálló – kulturális központot, ahol nemcsak a szlovák kultúra népszerűsítésére volt lehetőség, hanem a magyar szellemi életnek is fontos, „semleges” találkozóhelye lehetett, különböző irányzatok, politikai fölfogások, nemzedékek képviselői jöhettek itt össze, gyakran olyan személyek, akik amúgy nem valószínű, hogy találkozni kívántak volna egymással. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy akkor a Rákóczi úton működött Budapest legsokszínűbb, legszínvonalasabb nem magyar kulturális szalonja – beleértve akár a Goethe Intézetet vagy a Francia Intézetet. Magától értetődő volt például, hogy szemináriumot tarthatt náluk az ELTE Művelődéstörténeti Tanszéke.

Már szerkesztőként, később kiadói szakemberként belekóstolt a kritikus, irodalomtörténeti munkába. Elsősorban kapcsolattörténeti kérdésekről írt, továbbá tapasztalatai alapján a műfordítás műhelykérdéseiről. Tanulmányainak, esszéinek két kötete látott magyarul napvilágot. 1995-ben jelent meg az egyik *Belső világosság* címmel (alcíme: Párbeszéd a magyar irodalommal) Szlovákiában, a másik pedig 2001-ben Magyarországon *Köztes szerepben* cím alatt.

Tanárként, egyetemi oktatóként is számottevő a munkássága. Tanított az ELTE Szláv Intézetében, de e területen a legfontosabb fejezet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem szlovakisztikai tanszékéhez kapcsolódik. A hazai szlovakisztika már-már elfeledett műhelye működött itt néhány évig, ahol az oktató munka mellett értékes szaktudományi tevékenység bontakozott ki, s ebben neki meghatározó szerepe volt, mindenekelőtt az élő magyar-szlovák tudományos és kulturális kapcsolatok szervezésében, jeles szlovák írók, irodalmár és nyelvész szakemberek érkeztek közvetítésével Piliscsabára. Ezen kívül tanított még a Szegedi Egyetemen és Békéscsabán is. Főleg a fiatal műfordítók képzésében volt érdemleges szerepe.

És a hetedik élet: a közép-európaiság és az élő kapcsolatok ápolása. Ebbe bele foglaltatik természetesen módon a kisebbségi kultúrák közvetítése, az alföldi szlovákság törekvéseinek támogatása, számos fordítása jelent meg a magyarországi szlovákok hetilapjában. És ahogy említettem, az erdélyi magyar próza eljuttatása a szlovák olvasókhöz. Személyesen is rendíthetetlenül fűzte a barátságok szálait: Pozsonytól Budapestig és Tokajtól Kolozsvárig meg Szokolcától Szekszárdig (ha csupán a vörös borok útjait nézzük). Arról se feledkezzünk meg, hogy Karol Wlachovský fordította szlovákra *A bor filozófiáját* Hamvas Bélától.

E tétel lezárásául az ő szavait szeretném idézni egy interjújából: „Szlovákia és Magyarország ideális kulturális cseréjét akkor tudjuk elképzelni, ha a két ország jó gazdasági helyzetben van, továbbá ha megvan a kölcsönös bizalom egymás iránt, és a kölcsönös kapcsolatok őszinték; amikor az adott szó egyezik a szándékkal, valamint a tettel és következményeivel.”

Felföldjének virtuális szlovák világa

„azoknak, akik most magyarul vagy tótul beszélnek, bizonyosan legalább egynegyede ezelőtt néhány nemzedékkel nem a mostani nyelvet beszélte...”
(Zay Károly, 1846)

Teljes mértékben egyetérthetünk Karcsival abban, hogy Mikszáth halála után eltűnt a régi felföldi világ. Még inkább idegen lett a mai szlovákok számára, és nagyjából azzá vált a magyarok számára is. Pedig közös örökségről van szó, ha némelykor úgy érzik is a magyarok, hogy a szlovákok többet kisajátítottak belőle maguknak, mint ahogy a szlovákok között szintén van, aki úgy gondolja, több illetné belőle őket, mint a magyarokat. Bizonyára lehet így beszélni, de az effajta diskurzus nem alkalmas a jelenség megközelítésére. Meghalt Mikszáth, oda az igazság, mondhatnánk az ismert – mindkét nyelvben létező – szólást parafrazálva. Való igaz, másképpen kel életre Mikszáth szövegvilága a kortárs „közmagyar” – mondjuk így – meg a mai átlagszlovák kortárs olvasó szemében, és másképp azokéban, akiknek mind a két nyelvben van jártasságuk, és ismerik

a táj 19. századi múltját. A Felföld Atlantiszáról van szó, egy valaha szóbeliségben élt szövegegyüttesről, melyet annak idején nem egy magyar és szlovák író megpróbált rögzíteni, például Martin Rázus vagy Lovik Károly, hogy ne említsék sok nevet, a leggazdagabban, irodalmilag legértékesebb formában pedig Mikszáth Kálmán.

A szlovák nyelvre történő fordításnál pedig kulcskérdés, és ennek a bonyolult zárszerkezetnek a nyitját próbálja megtalálni Karol Wlachovský, hogy miképpen lehet egy másik hazai nyelven rekonstruálni ezt a sajátos felföldi közegmentalitást, magyar–szlovák hibrid világot. Milyen tényekkel, információkkal lehet/kell kiegészíteni az alapszöveget. Hiszen nem tehető zárójelbe, hogy a szlovák nyelven és kulturális kódokon másképpen szűrődött át az említett világ. Persze itt is fölvetődik a kérdés, melyik szlovák kódról van szó, hiszen például a Mikszáth idejében kiadott *Vlast' a Svet* című (formájában a *Vasárnapi Újságra* emlékeztető) hetilap meglehetősen különböző módon tekintett az akkori Felső-Magyarország többnyelvű régiójára, mint a szlovák kultúra főárama. Barátunk fontos kiindulópontja, hogy Mikszáth irodalmi fikciója („költött világa”, ahogy mondaná maga az író) szorosán kötődik a korabeli Felföld természeti és társadalmi életének a valóságához, ezért a mai szlovák olvasónak biztosítani kell a fordítással az átélés lehetőségét. Így óhatatlanul meg kell teremteni a földrajzi és életmódbeli reáliák, személynevek tekintetében egy bizonyos szlovák meta-szöveget. Figyelembe véve a szóbanforgó regény olvasásának, befogadásának történelmi és társadalmi dimenzióját.

Így születik meg a *Nosztly fiú esete Tóth Marival* című regény szlovák változatában egy olyan virtuális felföldi világ, amelyet ha visszafordítanánk magyarra – figyelmen kívül hagyva írónk eredeti munkáját – egészen más kép mutatkoznék előttünk. Ahol nem csak Kopereczky Izsák Izrael (aki ugye otthon szívesebben beszélt szlovákul, mint magyarul, bár a megyegyűlésen csak magyarul kívánt szólni) tekinthető szlováknak, hanem olyan szereplők is, akiket Mikszáth szövege alapján magyarnak vélnénk. Mintha Karcsi barátunk visszamenőleg eltörölné, kiiktatná azt a folyamatot, amelyet magyarosodásnak és magyarosításnak is mondhatunk. Szlovák szemmel ez igen negatívnak tekintett folyamat, magyar megközelítésből – legalábbis az első, mondjuk úgy, természetes szakasza – nemzetfogalmunk nyitottságára, befogadási hajlamunkra mutat. Valójában egy rendkívül tanulságos, gyakran figyelmen kívül hagyott jelenségről van szó, az egykori hungarus tudat alakváltozásairól. A közös országhoz kapcsolódó identitásról. Hiszen a felföldi társadalom egyes rétegeiben hosszú ideig nem vált egyértelművé, hogy a modern közösségi identitás egynyelvű lesz. Gogolák Lajos történész annak idején így fogalmazott erről: „itt az esetleges és igen gyakori tótnyelvűség, nem jelentett a magyarság testétől való idegenséget. [...] A 17. és 18. század felvidéki kultúrája tót nyelven hirdeti a nagy igazságot, hogy Szlovenszkó minden idegszálával délhez van kapcsolva – más föld, mint déli magyar, már alkotában, emnereiben és emlékeiben, de mégis egy vele.” (Tót volt-e Madách? *Magyar Szemle*, 1930.)

Karol Wlachovský a 19. század végére egy virtuális szlovák világot teremtett Mikszáth regényének a fordításával. Hatalmas filológiai apparátussal keríti körül a szöveget, igazi kutatói aprómunkával építette föl tégláról téglára ezt az épületet. Noszty Ferit itt *Fero Nostický*nak hívják, az egykori Trencsén vármegye Dolne Nasticé/Nostice (magyarul: Alsó Nasztic, Alsóneszte) nevű településéhez köti. Így bizonyos értelemben új „szlovák” Mikszáthot teremtett, ami semmiképpen nem azt jelenti, hogy ne magyarnak tartaná az író. De a magyaroknak egy regionális típusát, a felföldi magyart látja benne. Egy olyan hagyományt próbál föléleszteni, amely eléggé elhomályosodott a 21. századi magyar kulturális identitásban. A szlovákiai magyarok kollektív emlékezete is csak vékony szállal kapcsolódik ehhez a hagyományhoz, hiszen számukra inkább csak a mai Dél-Szlovákia területe és magyar népessége a közösségi tudat alapja.

Rendkívül tanulságos, hogy tekintenek minderre a következő nemzedékek képviselői. Peter Krištúfek (1973–2018) tehetséges szlovák író 2017 augusztusában a *Denník N* című lap internetes portálján írt jegyzetet ezzel a címmel: „Mikszáth – az elfeledett szlovák”. A közösségi emlékezet ama búsongó mítoszát idézi föl, mely szerint a szlovákok másoknak (főként magyaroknak) adják nagy fiaikat, Kossuthot, Petőfit például. Így hangzik következtetése: „Nehéz valójában eldönteni, vajon Mikszáth Kálmán – akit leginkább remek regénye, a *Szent Péter esernyője* alapján ismernek, magyar volt-e, vagy szlovák.” Németh Zoltán, 1970-ben született szlovákiai magyar irodalomtörténész joggal bírálja szeptember 7-én a szlovák író pontatlanságait blogjában (N. Z. és ami mögötte van). Utolsó mondatában viszont kissé vehemens honvédőként fogalmaz: „Főlősleges, igaztalan és múltba visszavetített jelen hamis perspektíváját tükrözi azonban a már említett domesztikáló kolonializmus.” Mintha egymást alig értő két örökös között folya a vita. A modern nacionalizmus két évszázada alatt számos kisajátításra került sor, mindkét oldalról lehet bőven példákat hozni.

A Karol Wlachovský által fordított Mikszáth-szövegek mintha a közös örökséget próbálnák visszaépíteni, olvasva őket úgy érzi az ember, mintha álomvilágban járna. Lehet, hogy egyik-másik mai szlovák olvasó fölfedezi bennük a közös haza emlékét. És talán ez nekik – és nekünk sem – nem a legrosszabb álom. „Az az ország, melyet csak álmodunk, olyan mint Csipkerózsika – írja szlovák kortársam, Peter Zajac –, ám álom nélkül olyan lesz az ország, mint az éjszakai rémlátás.”